

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра політичних теорій

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«РОЛЬ МОВНОГО ЧИННИКА В ПОЛІТИЦІ: УКРАЇНСЬКИЙ
ДОСВІД»**

Виконала: студентка 4 курсу 2 групи
галузі знань 05 «Соціально-політичні науки»
напряму підготовки 052 «Політологія»
Дінаковська Євгенія Валентинівна

Керівник: д.політ.н., професор
Мамонтова Е. В.

Рецензент: к. політ. н., доцент
Завгородня Ю. В.

*Зачековано
на "Врачівство"
23.06.21*

Одеса - 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. РОЛЬ МОВНОГО ЧИННИКА У ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.	6
РОЗДІЛ ІІ. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ.....	21
РОЗДІЛ ІІІ. ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	36
ВИСНОВОК.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблематика мовного фактору в політиці напрямую пов'язана з реалізацією нацією свого шляху розвитку, місця у світовому співтоваристві. З кожним роком чіткішою стає картина того, що все більша кількість сфер суспільного життя піддається впливу політики. Все більше суспільство стає залученим в площину політичних ігор таким чином, що збільшується напруга нав'язаних йому розбіжностей тими суб'єктами, для яких це є вигідним ходом задля досягнення своєї мети, у даному випадку влади.

Одним із аспектів людського життя, який є найслабкішим перед маніпулятивним впливом є культурний. А так як частина України була в складі СРСР відбувається певне нівелювання цінностей українців та росіян. І, на фоні цього, починає стиратися усвідомлення обов'язковості української мови для українського народу.

Безпосередньо, основним джерелом влади в Україні є народ. Маючи при собі певні ідентифікатори, такі як ідея неподільності та єдності, суверенність, культура (мова, спільні цінності, звичаї, вірування), спільна історія народ починає представляти із себе націю. І ці деталі, в найкращому своєму прояві, мають сформувати в індивідові ототожнення себе із нацією. Але також вони є найкращим підґрунтям для маніпулювання людською свідомістю. Як будь-який процес, маніпулювання довготривалий механізм впливу на свідомість особи, і витрачається на нього багато часу та зусиль. Простіше маніпулювати остаточно не сформованою свідомістю, яка ще знаходиться на шляху до своєї сталої форми та непохитності перед плюралізмом сучасного світу. Тому свідомість українців, не зважаючи на те, що коріння культури нашого народу сягає далекої давнини, є вразливою і нестійкою, хоча й з моменту здобуття незалежності країни вже зросло кілька поколінь і зникла можливість прямого та радикального впливу на культурні цінності, які виражають самоідентифікацію.

Одним із питань, яке в наш час є певною мірою політизованим, але його розвиток і популяризація для суспільно-культурного життя є не менш важливими - мова. Періодом, коли найбільш прозоро видно яким чином саме мовний фактор втягнутий в політичне життя можна назвати Революцію гідності 2013 року, під час і після якої найголовнішим проявом патріотизму для українського суспільства була українська мова.

Взявши до уваги саме дану категорію, Україна умовно розділена на мовні регіони. У східній та південній частині переважна кількість російськомовного населення, а у західній та північній – україномовне. І це є однією з причин направлення політичних поглядів українського суспільства, на фоні якої можуть виникати сутички інтересів. І з погляду політичних технологій, це ефективно використовується у вимірі політики. Адже задля досягнення прихильності електорату, політичні діячі використовують цей аспект у формуванні програм їх діяльності, тим самим загострюючи суспільні непорозуміння. І далі у підсумку спостерігається безкінечне коло – конфлікт інтересів народу та маніпулятивні політичні технології, які беруть собі за основу попередній фактор.

Актуальність теми дослідження також обумовлена необхідністю усвідомлення українським народом значення мови, її практичного втілення в суспільно-політичному та культурно-духовному житті України.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Дослідженням даної проблематики займалися такі вітчизняні науковці: Месенко Л., Панасенко Г., Ковальова Т., Шевельов В., Шумлянський С та інші.

Мета та завдання бакалаврської роботи. Метою роботи є комплексний аналіз сутності мовного чинника в політиці, виявленні його особливостей в українській державі. Зазначена мета досягається вирішенням наступного комплексу завдань:

- 1) дослідити сутність та роль мовного чинника у політичній історії України;

2) проаналізувати зарубіжний досвід врегулювання мовного питання;

3) визначити проблеми та шляхи вирішення державної мовної політики України.

Об'єктом даної роботи є вивчення впливу мовного феномену на політику.

Предметом роботи є роль мовного чинника у політиці України.

Методи дослідження. Специфіка дослідження обумовила необхідність використання як загально філософських: аналіз, синтез, дедукція, індукція, так і спеціальних методів: історичний метод для дослідження розвитку впливу мовного чинника на свідомість нації, що в подальшому буде формувати політику держави, метод порівняння був використаний для співставлення розвитку мовної політики сучасних окремих країн через їх історичну основу, структурно-функціональний сприяв дослідженню мобілізації довкола мовного питання, формування національної свідомості.

Структура бакалаврської роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ І. РОЛЬ МОВНОГО ЧИННИКА У ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.

Однією з основних причин виникнення частих протиріч довкола української мови сьогодні є те, що українська держава впродовж своєї історії була розділеною між різними державами. Таким чином вплив політики цих держав формував різні погляди серед підконтрольного населення, тим самим стираючи у індивіда ототожнення себе саме з українцем. Тут відігравало роль ряд факторів: малоосвіченість широкої верстви українського населення – робітників, радикальність та критичність політики тієї держави, до якої входять українські землі, розмивання власнеукраїнських цінностей культури, національної свідомості.

Національна свідомість заснована на мовній та культурній свідомості нації. Без єдиного мовного базису культура походження може перетворитися на культуру домінуючої мови, спричиняючи ризик зникнення нації. Мова є критерієм приналежності до кожної нації. Національна мова відіграє фундаментальну роль у формуванні нації. Окрім своєї основної функції, яка полягає у спілкуванні, вона виконує дві основні вторинні функції - об'єднувати та відокремлювати - зближувати населення всередині країни та відрізняти його від сусідів зовні. Володіння єдиною мовою - головна умова існування нації. Нація може збігатися з державою, може існувати без держави і може бути частиною федеральної держави поряд з іншими націями.

У книзі Лариси Мариненко «Мова і політика» говориться, що поширення двох мов у одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою»[23]. Таким чином, наявність іншої мовної групи, відмінної від національної, на території певної країни, через те, що воно породжує певні протиріччя, призвести до фатальних державно-політичних наслідків.

Україна ХІХ - початку ХХ ст. не мала територіально-адміністративної цілісності. Її територія протягом ХІХ в. розподілялася між Польщею, Росією,

Австрією та Угорщиною, а на рубежі XIX - XX ст. українські землі були підпорядковані двом державам: Австро-Угорщині та Російській імперії. Однак в цих політико-історичних умовах зберігалася єдність українського культурного простору. Українські землі об'єднувала спільна мова, яка не мала соціально-політичного статусу в жодній із держав, до складу якої належала. Таким чином одержується картина, за якої українці підлягали трьом різним законодавствам і кожна система абсолютно інакше окреслювала права і обмеження їх мови в суспільному житті.

У висновку це стало однією з основних причин, за яких українська мова зазнала геноциду на усій культурній площині своєї етнічної території. Геноцид мови був складовою політики етнокультурної асиміляції, яка проявлялася в цілеспрямованій діяльності суспільно-державних інститутів, що обмежують функціональні сфери української мови. Функціональна нерівноправність української мови відображала стану і соціально-майнову нерівність українського суспільства, вищі верстви (як в соціальному, так і в інтелектуальному плані), які свідомо відмовлялися від рідної мови, зазвичай добровільно поступаючись своїми етнокультурними правами. Йдеться про політику ополячення і русифікації. Адже за часів панування Речі Посполитої на українських землях політико-адміністративна перевага польського духовенства і шляхти зумовлювала панівний статус польської мови і це призвело до полонізації соціально-інтелектуальної верхівки українського етносу. На українській території, яка входила до складу Російської імперії, бажання української шляхти отримати дворянство, а заможних кіл - можливість просування по кар'єрних сходах привели до русифікації української еліти.

З моменту, коли територію України було поділено між Польщею та Російською імперією, українська мова була популярною більше серед селян. Надалі, згідно реформ Петра I, використання мови заборонялось у церковних та релігійних текстах. Взявши до уваги ці два фактори видно чітку картину насадження інших цінностей, адже в той час сільське населення високо

шанувало церкву, тож ця сфера була однією з найвпливовіших засобів впливу на підсвідомість людей. Адже якщо, наприклад, служби в церкві почали проводити російською мовою, і будь-які церковні тексти змінили мову свого тлумачення, то це волею божою.

За правління Катерини II придушення літературної української мови в межах східної України стало повним. Масштабна русифікація українських сіл, використання російської мови як єдиної мови офіційного спілкування та прийняття російської мови українською інтелігенцією та більшістю козацьких лідерів мали швидкий ефект, який вплинув на українські маси. І таким чином, у висновку, до кінця вісімнадцятого століття українська мова вийшла з офіційного вжитку на території України, яка була під владою Російської імперії. А з іншої сторони, вісімнадцяте століття стало для російської мови періодом перетворення та збагачення, оскільки релігійне коріння письмової форми та популярні варіанти розмовної форми об'єднані однією мовою.

У той період українська мова мала скоріш умовну, а не стандартну, форму, яка була популярна серед сільського населення. Але саме ця популярна, розмовна мова лягла в основу нової, стандартизованої української мови. Одним із тих хто доклав своєї руки до перетворення цієї форми у нову літературну мову був Іван Котляревський у поемі «Енеїда». Таким чином він став одним із тієї освіченої частини українського суспільства, яка почала популяризувати не тільки побутову мову, а й в повній мірі відображаючи українські традиції.

Далі у другій половині XIX століття і на початку XX століття розвивалися різні літературні стилі, а також наукова термінологія та публіцистична мова. Але така мовна експансія мала не однакові позиції у різних частинах країни, яка була розділена на той час між Російською та Австро-Угорською імперіями. Офіційні науково-публіцистичні стилі були розроблені в австро-угорській частині України, особливо у Львові та Чернівцях. Одночасно з появою цих стилів у містах з'явилися українські койни - загальні мови, накладені на безліч діалектів чи мов у певній області [24. 240].

Це були особливі мови інтелігенції, підприємців, ремісників тощо. Такі мовні зміни відбулися в результаті урбанізації, яка призвела до одночасної появи багатьох різних україномовних міських осередків.

Але піднесення української мови стало одним із факторів появи таких явищ як Валувський циркуляр, а далі, на його основі, Емського указу. Поява цих документів була одним із багатьох інструментів та методів, використаних російським імперським урядом, щоб змінити висхідну траєкторію української мови до повної функціональності як стандартної мови.

Петро Валув, який у той час був міністром внутрішніх справ Російської імперії, добре знав про культурний підйом української мови, зазначаючи у циркулярі, що малоросійська мова (термін, що вживався на той час у Російській імперії для позначення української) підходить більше для письменників та для освіченої еліти Південної Росії. Але розширення сфери застосування малоросійської мови до нехудожньої літератури, а також до освітніх та релігійних матеріалів для непросвічених мас, простих людей, було витлумачено як політично небезпечне, особливо у світлі хвилювань, спричинених емансипацією кріпаків у 1861 році. Українські активісти могли б використовувати все більшу популярність української мови як символічний прапор, що представляє незалежну Україну майбутнього. Валув, погляд якого не поділяли в уряді, усунув би цю можливість, запровадивши таємну заборону. Окрім фактичної заборони української мови у публічному користуванні, Валув вважав необхідним підірвати мову разом із потенційною українською незалежністю, принижуючи українську мову суворо імперськими термінами зазначаючи, що більшість малоросів, які висловлювали свою думку у пресі доводять, що жодної особливої малоросійської мови не було, не є і не може бути, і що їхній діалект, яким користуються звичайні люди, є таким самим російською мовою, лише зіпсована впливом Польщі на неї і що загальноруська мова є зрозумілою для малоросів, як і для великоросів, і навіть набагато зрозумілішою, ніж так звана українська мова, складена для них деякими малоросіянами і особливо поляками.

Деякі дослідники вважають, що Валуєв формалізував погляд на українську мову як на сепаратистську за своєю суттю, нелояльну російській державі та загрозу єдності цієї держави. Але в той же час, з іншої сторони говорять, що Валуєвський циркуляр був спрямований не стільки проти українського сепаратизму, скільки проти самого факту поширення у селянському середовищі грамотності, що могло призвести до залучення неосвічених мас до громадсько-політичного життя[13. 71].

Додаткові обмеження в сферу публічного функціонування української мови додав Емський указ 1876, який забороняв увезення з-за кордону українських оригінальних і перекладених книг, друк українських текстів до музичних творів. Заборонялися театральні вистави і публічні читання українською мовою, викладання будь-яких дисциплін в школі українською, заборонялося також тримати в шкільних бібліотеках українські книги. Шкільних вчителів повинні були перевіряти, і кожен, хто був запідозрений в українофільстві, звільнявся з посади, нових вчителів потрібно було набирати з росіян. Хоча дослідники говорять про те, що українофільський рух з самого початку заявляв про лояльність до держави. Якщо російські націоналісти трактували його як частину польського руху, то самі діячі (наприклад, Драгоманов та Антонович) завжди розмежовували «поганих польських» і «добрих російських» українофілів, твердячи при цьому про свою самостійність відносно польських проектів [24]. З 1881 року в Російській імперії заборонено викладання української мови в народних школах та виголошення ним церковних проповідей. А наступного року вийшов указ про заборону перекладати твори з російської мови на українську. Ці заходи поширювалися і на українські землі, що перебували поза державними кордонами Росії. . Москвофільські організації на західноукраїнських землях намагалися переконати громадську думку, що російська мова місцевого населення є різновидом загальної великоруської мови.

Ідеологія Російської імперії проголошувала триєдність самодержавства, православ'я і народності, яке, по суті, означало асиміляційну політику щодо

неросійських народів, адже нація позбавлена своєї культури, релігії, історії, мови втрачає культурно-політичні орієнтири. Далекоглядна імперська політика Росії ґрунтувалася на централізації науки, освіти і культури, намагаючись утримувати під жорстким контролем державних органів ці сфери.

Носії української громадської думки XIX - початку XX ст. усвідомлювали, що відродження і розвиток національної культури неможливі без національної школи, становлення якої в свою чергу не відбудеться без розвитку національної науки, тому питання національної освіти поставало в ширшому контексті, ніж національна школа. Об'єднання зусиль східнослов'янських і західнослов'янських філологів, а також діячів різних галузей української науки і культури вело до створення україністики як українського мовознавства.

Великий внесок у розвиток україністики зроблено «Науковим товариством імені Т. Г. Шевченка», діяльність якого вже в останній чверті XIX - початку XX ст. довела самостійність розвитку української мови як окремої національної європейської мови, її здатність повноцінно висловлювати обидві форми людського мислення: наукового і поетичного. Постановка мовного питання в суспільстві була справою консолідації нації. Суспільство вважало рідну мову першим джерелом національного розвитку, з початку своєї діяльності воно приділяло багато уваги мовним виданням, піднімало українську мову відповідно до потреб суспільного розвитку, виробляло і удосконалювало її науковий стиль.

За умови нерівномірного застосування Валуєвського циркуляру та Емського указу в Росії найвищі показники публікацій українських книг фактично коливалися між Російською імперією та Австрійською Галичиною до 1890 року, коли Галичина постійно публікувала найбільше. Саме в цей період еліти по обидва боки кордону почали застосовувати термін український до тих видів мови, які раніше називали русинською та малоросійською.

Незважаючи на скасування заборон на українські публікації після революції 1905 року, імперський уряд продовжував перешкоджати українському виданню шляхом цензури, залякування, включення до чорного списку та знищення тиражів. У цей період українська мова розвивалась та доповнювалась завдяки появі нових словників, посібників та більш широкому використанню в освіті. Українізація підтвердила існування української як стандартної мови, розширила володіння цією стандартною мовою через різні верстви населення та сприяла її виживанню протягом наступних років обмежень та переслідувань.

Цей період особливо важливий для розуміння відбитків, що залишилися на українському національному русі, культурі, ідентичності та мові. На початку бурхливої європейської революційної ери 1917 - 1919 років спроби утворення автономної української держави відбувалися в межах радянської Росії, Польщі, Чехословаччини та Румунії. Можна сказати, що територія України знаходилась і центрі боротьби за її землі майже до 20-х років ХХ століття. Однак у грудні 1919 року уряд Москви погодився офіційно визнати українську незалежність та офіційно затвердити українську мову у світлі через те, що бойові дії тривали через неухильність більшовиків до національного питання, тим самим погодившись розділити не лише державу, а й деякі ідеологічні сили.

І хоча з 1920 року всі важливі рішення делегувались і приймалися Москвою, однак вперше кордони держави майже точно відповідали території, заселеній носіями української мови. Більше того, спогади про українські повстання гарантували, що спочатку держава підтримувала національні мови та культуру, дотримуючись ідеалістичного ленінського плану абсолютної мовної рівності для всіх членів Федерації.

Якщо взяти до уваги політичного гіганта, такого як Радянський Союз, то можна побачити те, що одним із факторів розпаду цього утворення був мовний. Взагалі проблема активних порухів з боку етнічних національностей переслідувала країну з моменту її створення у грудні 1922 року. Одним із

найважливіших елементів цієї проблеми була практика радянського ставлення до мовної політики. І таким чином мова використовувалась владою як засіб для етнічного розмежування народів.

З 1922 року вільне відокремлення від Союзу було неможливим. Укорінення комуністичної ідеології, термінології, стандартизації та кодифікації через національні мови почало широко розповсюджуватись протягом першого десятиліття радянської влади, дозволивши державам-членам зберегти свої мови та культурні традиції. Ця політика мала назву «коренізація»[31, 6]. І таким чином, в період до 1927 року коренізація на території України мала наслідки у вигляді тощо, що більшість державної документації було українською мовою, кількість етнічних українських державних службовців перевищила 50%, хоча багато істориків зазначають, що це було правдою лише на нижчих рівнях адміністративного апарату, підвищився рівень урбанізації, велика частина шкіл мала доступ до української мови та використовували її в освіті, частина представників української інтелектуальної еліти повернулася із заслання, посилена академічна активність та стандартизація української мови призвели до використання української мови як засобу наукових публікацій.

Загалом до кінця 30-х років, прогрес українізації був помітним, але не таким приголомшливим як це могло б здаватись. До кінця періоду коренізації міські центри були двомовними, а не україномовними, а російська культура вже більше домінувала над українською. Незалежно від цих фактів, в той час радянська влада вже висловлювали свою стурбованість формуванням місцевих еліт і форсували українізацію та асиміляцію українського пролетаріату. Кінець цієї початкової дозвільної політики та знищення досягнень у повному розвитку соціалістичної української нації Дзюба вважає однією з найбільших трагедій[30 .100].

І масштабний переворот для українського народу стався за приходу до влади Сталіна у 1928 році, коли відбулися зміни офіційної ідеології та вимушена колективізація призвели до виникнення численних політичних

проваджень згідно з якими було виключено велику кількість осіб з Української комуністичної партії (КПУ), відбувались репресії, арешти, самогубства та масові розстріли серед української політичної та інтелектуальної еліти, що розпочались в Україні в 1930-х роках, Голодомор, який забрав життя більше 3 мільйонів людей лише в Україні.

Мовна політика радянської адміністрації прогресувала лише після цього темного періоду радянської історії. Багато українських філологів сприймають його як лінгвоцид[30, 341], оскільки з кінця 20-х років минулого століття ідеологічні битви щодо мов та ідентичності людей відкладали вагомий слід на на народів та на мови як такі. Масенко пише, що окрім класичних масових депортацій українців на інші території та, з іншої сторони, переселення на українські землі інших народностей, докладено значних зусиль для контролю та зміни структури української мови, забороняючи певні слова та синтаксичні конструкції, зміна граматичних форм та орфографії, пересадка конструкцій з російської мови або примусову їх схожість на російські. Така тактика була використана радянськими ідеологами для нібито «усунення штучного бар'єру між українською та російською мовами». У 1933 р. Документ компартії класифікував українську мову як "братню", а унікальні українські лексичні конструкції як "викрадену з польської". Російська мова в цьому випадку використовувалась як інструмент задля знищення хитрих та ворожих змов буржуазних націоналістів, спрямованих на руйнування дружби та єдності братських народів СРСР шляхом очищення мови від націоналістичних відхилень. Це означало вторгнення держави на мікрорівні в саму суть використання мови, що було логічним прогресом від першого переосмислення націоналізму як націоналістичного відхилення, прирівнюючи його до зради, а потім клеймуючи українську філологію як науку українського фашизму. І таким чином стало зрозуміло, що українізація та можливість перетворити Україну на щось більше, ніж на адміністративно-географічний термін для цього періоду була неможливою.

Наслідки політики епохи Сталіна, яка є надзвичайно важливими для розуміння багатьох суспільних процесів в сучасній Україні. Переслідування української еліти, чистки та запровадження радянсько-російської націоналістичної патріотичної ідеології, яка не терпіла жодного вираження інших національних настроїв, якщо це загрожувало культурі «російського старшого брата» та радянському уряду. Відбувалась заміна ідеалів пролетарського інтернаціоналізму старою імперською асиміляційною політикою, пропагандою російської мови як мови робітників, комуністичного майбутнього та міжнародної комунікації СРСР. Голод та репресії призвели до масових міграцій, які зруйнували традиційне сільськогосподарське суспільство і фактично ліквідували національну інтелігенцію - дві соціальні групи, які завжди були в основі національних рухів. Пропаганда та сприяння розвитку української мови було оголошено спробою відчуження української мови від російської з метою саботування відокремлення України від Радянського Союзу.

Крім усього іншого, ця сталінська політика була розрахована на те, щоб вибити з українського народу будь-які сліди національних настроїв та національної свідомості. І як наслідок, є не дивним, що значна частина українського народу була малорозвиненою, і деякі з них, як і в дореволюційні часи не мали жодної уяви з приводу своєї національної приналежності. В той період значна частина українців соромилась своєї національності та своєї мови та вважала її сільською, некультурною та третьосортною. І такий самий феномен іноді можна спостерігати і в сучасності.

За відомим сьогодні сценарієм, Гітлер у 1939 році, запевнившись невтручанням Радянського Союзу, що було закріплено у Пакті Молотова-Ріббентропа, переміг Польщу, тоді як радянські війська наступали зі сходу та захопили західноукраїнські землі у Польщі. Прибалтійські держави не мали вибору, але також погодилися на те, щоб їх «захищав» СРСР. Справжнє обличчя та наміри нового режиму стали зрозумілим із перших днів окупації, коли на території Західної України було негайно створено радянські

адміністративні установи і від західноукраїнської економічної незалежності не залишилось нічого

Тож, на фоні цих подій, було цілком природно, що в такому стані терору, хаосу та розгубленості багато західних українців приєдналися до радикальної Організації українських націоналістів (ОУН), очолюваної Степаном Бандерою, а згодом у 1942 році, до Української повстанської армії (УПА), яка певною мірою співпрацювала з німецькою армією в надії на те, що зараз закінчуються дні кривавого радянського режиму на території їх країни. І так як надії не справдились надалі вираз «бандерівці» став принизливою назвою для західних українців.

У безпосередній післявоєнний період, під суворим контролем Москви та тиском російськомовних прибулих, все більше українців розмовляло російською. Однак це було найменшим занепокоєнням для багатьох людей, які одужували після десятиліть труднощів, насолоджуючись розвиваючою економікою, безкоштовною освітою та медичним обслуговуванням, переїжджаючи до міст та займаючи нові державні квартири. Українська історія цього періоду була перероблена в контексті глибокого прагнення українського етносу об'єднатися з Росією як найбільшою рушійною силою ключових історичних подій. У цьому дусі великих реконструкцій, на згадку про 300 років з часу Переяславської угоди, коли козацька Гетьманщина підписала військовий союз з Росією, що було представлено як бажання панувати. Більше того, як знак незнищенної дружби Крим був переданий Україні в 1954 року. Період деєталінізації нагадував відлигу в той час як інтеграція України до СРСР тривала до тих пір. Найважливіші зміни цього періоду поставали таким чином, що політика радянської влади класифікувалась як продовження русифікації для створення нового однорідного етносу радянських людей. Поруч із цим проводились постійні спроби закарбувати у свідомості українського народу, що російська мова представлялась як мова престижу та соціальної мобільності, створюючи ситуацію асиметричного двомовності. Русифікація продовжувалась через

освіту, коли українська мова перестала бути обов'язковою для навчання, а пізніше порядок українізації вищої освіти був скасований незабаром після набуття ним чинності. Російську мову все частіше обирали батьки як мову навчання своїх дітей. Використання української мови знову, як і за часів імперії, обмежилось інтелектуальною та науковою сферами, а тих, хто намагався використовувати її в повсякденному житті називали націоналістами.

Оцінюючи ситуацію того часу можна прослідкувати, що офіційно політики русифікації не проводилась, але державний контроль над усіма сферами функціонування та використання української мови забезпечували радянські органи контролю за механізмами національної консолідації, особливо на заході України.

Більшість жителів України визнали факт панування російської мови у вищих культурних та освітніх сферах, що дозволило ідентифікувати себе як українця та радянського громадянина. Крім того, ця багаторазова ієрархічна лояльність стала можливою з визнанням маргіналізації української культури та мови та домінуванням російської мови.

Одним із вагомих етапів підняття національного духу українського народу вважається дисидентський рух. Він виник в на території Радянського Союзу після смерті Йосипа Сталіна. Головною метою його були протести проти порушень закону органами державної влади та вимоги визнання та забезпечення національних прав та прав людини. В Україні, як і в інших республіках СРСР, де гостро відчувався національний гніт, дисидентський рух представляв боротьбу проти порушення центральним урядом та Комуністичною партією прав республіки на суверенітет, опір колонізації іноземними елементами та переселення українців за межі України, протест проти знищення пам'яток культури, фальсифікації історії України та загалом проти політики русифікації. Для багатьох дисидентів рух також представляв боротьбу за політичні права.

Інакомислення виражалося в період десталінізації в боротьбі за свободу інтелектуальної творчості. Зачинателем руху, що вимагав розширення творчих меж соціалістичного реалізму можна вважати Олександра Довженка. В Україні десталінізація спричинила появу в 60-х роках молодих і талановитих прозаїків, поетів та літературознавців, відомих як шістдесятники. Як передвісники ідеї творчої свободи, ці особи стали символами українського національного відродження.

Одним із перших зовнішніх проявів дисидентського руху в Україні відбувся на Конференції з питань культури та мови. У ході вимагалося запровадження української мови як офіційної мови УРСР та забезпечення прав українців як національної меншини. Конференція фактично стала національною демонстрацією близько тисячі людей, які кидають виклик політиці русифікації. У 1965 році в київському кінотеатрі Україна відбувся протест проти арештів в Україні. На зборах виступив Іван Дзюба, який у грудні того ж року направив відкритий лист із протестом проти репресій першому секретарю ЦК Компартії України Петру Шелесту та голові Ради Щербицькому. Дзюба додав до свого листа рукопис своєї книги "Інтернаціоналізм чи русифікація", котрий згодом був розповсюджений як самвидський документ і незаконно вивезений закордон.

Рух за відродження української культури фактично розпочався протестом проти нового закону про освіту, що сприяв посиленій русифікації шкіл в Україні. Протести тривали впродовж кількох років не лише наперекір переслідуванню дисидентів, але й на захист національних та політичних прав українського народу. Рух отримав масову підтримку. У квітні 1968 року кияни звернулися до членів уряду СРСР на знак протесту проти хвилі арештів та обмеження української мови та культурних прав.

Уряд СРСР чітко розумів, що навіть незначний прояв будь-яких порухів збоку інших національностей міг призвести до колосальних наслідків. Навіть незначна подія, як наприклад на побутовому рівні нібито зустріч невеликої кількості людей, могла б нести за собою початок заворушення, що згодом міг

перерости в масові протести. А це все було неприпустимим, адже плюралізм національностей не міг нести за собою нічого доброго, якщо не взяти це під контроль. Якщо не надавати цьому увагу, то це загрожувало б такому омріяному образу «радянської людини». Діяльність дисидентів в Україні постійно вимагала репресивних заходів з боку режиму. Звідси і масові переслідування. Наступ держави на дисидентський рух з 1972 року не обмежувався лише провідними діячами руху, а поширювався на представників української інтелігенції, які були мінімально задіяні в русі, а згодом і на членів партійних кадрів. Арешти та ув'язнення не змогли задушити інакомислення в Україні. КДБ не вдалося змусити провідних діячів руху відмовитися від своїх поглядів. Новий етап у розвитку дисидентського руху розпочався з 9 листопада 1976 року створенням Української Гельсінської групи, яку спочатку очолював письменник Микола Руденко.

Загалом після нетривалого періоду мовної свободи, передбаченого резолюцією 1919 року, яка гарантувала вільний розвиток української мови та культури та включала вказівки, що працівники всіх державних установ повинні володіти українською мовою, комуністичний уряд повернувся до попередньої імперської практики русифікації, яку вона намагалася замаскувати під гаслами про рівні права всіх національних мов та гармонійність рідно-російського двомовності. Але ця не дуже добре продумана політика, яка часто була суперечливою та нелогічною, представляла свідоме зусилля комуністичного керівництва формувати як етнічну ідентичність, так і національну свідомість за допомогою мови. Десятиліття тоталітарного режиму, що тривали до середини 80-х років, сприяли здійсненню політики русифікації навіть у набагато більших масштабах, ніж у імперській Росії.

Після здобуття Україною незалежності мова стала важливим питанням, щодо якого українська держава могла б заявити про себе. У 1990-х роках було запропоновано кілька мовних законопроектів, але більшість із них були відхилені Конституційним судом. Конституція України, яка була прийнята 28

червня 1996 року Верховною Радою, підтверджує позицію української мови як єдиної офіційної мови в країні. Також, згідно з Конституцією України, їй було надано статус державної мови. В Україні терміни «офіційна мова» та «державна мова» мають між собою знак дорівнює і визначається, що це мова, яку держава юридично визначає як обов'язковий засіб спілкування в публічних просторах соціального життя. Конституція України надає цей статус українській мові.

РОЗДІЛ II. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ МОВНОГО ПИТАННЯ

Загальновизнано, що більшість людей в світі говорять декількома мовами. Спілкування двома або більше мовами стало, з однієї сторони, необхідністю для сучасного світу. Отже, багато людей вивчають більше двох мов. Можна назвати безліч різних причин того, чому зростає інтерес до мультилінгвізму як феномену, але найбільш переконливою з них є те, що люди потенційно є поліглоти за своєю природою, оскільки всі мають здатність вивчати кілька мов. З іншої ж сторони прослідковується те, наскільки сильно це може мати вплив на політику держав як окремих одиниць світової політики. Це питання за своєю природою нібито не має жодного впливу на процеси державотворення та націєтворення як такого, адже в період глобалізаційних процесів це є абсолютно природним. Знання більш ніж однієї мови робить людину всесвітнім громадянином, взаємодіяти з представниками інших націй, набиратись від них досвіду як у якихось сферах суспільного життя, так і в становленні своєї особистості. І фактично це не має видимого впливу, але перш за все відбувається поступове стирання кордонів між націями, зникають індикатори, які характеризують кожну з них, що згодом може призвести до зникнення держави.

Загалом у широкому різноманітті країн Україна є не єдиною державою, яка на шляху свого розвитку стикнулася із мовною проблемою. Особливо чітко це можна прослідкувати в країнах, які отримали свою незалежність внаслідок розпаду СРСР. І таким чином є декілька сценаріїв, на які можна б було опиратися, або просто взяти до прикладу в формуванні поглядів на те, яким чином мовний фактор може мати вплив на політику. Протягом десятиліть багато жителів тих країн, які сьогодні називають пострадянськими, спостерігали, як їхні рідні мови займають друге місце після російської мови, що була «найголовнішою Російської імперії, а потім СРСР».

Розпад СРСР у 1991 року створив умови для унікального соціолінгвістичного експерименту, в рамках якого 14 країн, раніше об'єднаних

однією мовною та політичною системою, ідеологією, однаковим світоглядом, змогли переглянути цей мовний дисбаланс, зміцнити статус титульних мов та максимально відгородити свою національну ідентичність від російськомовних, нав'язуючи нові мовні режими в процесі побудови нових національних держав.

Мова та національна приналежність, безсумнівно, належать до домінуючих тем політичного розвитку країн, що трансформуються в європейській частині колишнього Радянського Союзу. Мова відіграє ключову роль у цій темі як один з найважливіших і найбільш значних аспектів ідентичності, що, в свою чергу, часто є причиною різних конфліктів. Нові незалежні держави повинні застосовувати та дотримуватись законодавства та їх конституцій, що впливають на становище мов меншин, а також на самих меншин. Будуючи націю за етнічним принципом, політична влада докладает зусиль для досягнення максимальної згоди між політичними та культурними суб'єктами. У таких ситуаціях ідеальною державою є та, коли всі жителі належать до домінуючої етнічної групи. Існування меншин розглядається як проблема, що вимагає певного рішення. В інших випадках влада намагається досягти культурної, демографічної, політичної та економічної маргіналізації меншин. Завжди відчуваючи загрозу процесам державотворення, що базується на етнічному принципі, уряди країн побоювалися співпраці російськомовних меншин з націоналістичними групами в Росії та їх спроб відновити колишній союз.

У відповідь на домінування етнічної групи меншини намагаються забезпечити свою позицію, найкраще досягнуту шляхом створення федерації, або ще краще конфедерації, що розглядається іншою стороною як крок до заснування незалежної держави, лише посилюючи зусилля сецесіонізму[26]. Під час створення нових незалежних держав, які одночасно пройшли процес демократизації, мова більше не розглядалася як лише інструмент спілкування між різними етнічними групами і стала сильно політизованим атрибутом ідентичності. У новостворених державах мова стала джерелом конфліктів між

етнічними групами більшості та меншин. Хоча міжнародні організації представили кілька документів, що стосуються використання мови - в політичному контексті, в 1950-х і 1960-х роках, Європейська рада, ООН та Організація з безпеки та співробітництва в Європі оприлюднили подальші міжнародні стандарти забезпечити права на використання мови та освіти через конфлікти в регіоні. Держави в регіоні, які намагалися стати членами вищезазначених організацій, зіткнулися з дилемою, як дотримуватися цих стандартів та їх тенденцій відновити статус титульної етнічної приналежності, переважно з вимогою, щоб усі громадяни мали належні знання мови більшості. Незважаючи на цю міжнародну діяльність, жоден з документів, як загальноприйнятих, так і регіональних, не містив визначення державної чи офіційної мови. Не існує міжнародного стандарту у формі застосовного правила, яке б змусило відповідний державний орган прийняти мови меншин як офіційні, щоб задовольнити очікування та вимоги етнічних меншин. Також не існує міжнародних стандартів, які б нав'язували будь-яку офіційну мову як засіб зв'язку.

Деякі держави мають одну офіційну мову, а інші мови вважаються офіційними в певних регіонах - наприклад, абхазька в Грузії, гагаузька та російська в Молдові, що забезпечує доступ меншин до адміністрації, освіти, засобів масової інформації.

Розвиток держав наприкінці ХХ ст. показав, що мова, крім своєї функції як засобу спілкування, може виконувати і політичну роль. Вона може виступати в процесах державотворення та націєтворення шляхом визначення мовної етнічної групи, яка несе відповідальність за її збереження, і, навпаки, тих мовних груп, які не вважаються достатньо надійними для брати участь у цих процесах, наприклад Грузія. Також запроваджене у той час законодавство, що стосується положення мов з точки зору етнічного стримування, служить інструментом для повторного визначення відносин між більшістю та групами меншин. Метою такої мовної політики є позбавлення домінуючої етнічної

меншини її політичного впливу та натомість нав'язування титульної основної етнічної групи.

Зазвичай внутрішньоетнічні мовні конфлікти зачіпають лише вузьке коло національної інтелігенції, тому вони не несуть такого гострого характеру як міжетнічні мовні конфлікти. Основою міжетнічного конфлікту завжди є боротьба за розподіл сфер функціонування між мовами - компонентами соціально-комунікативної системи [25, 161]. Розпад Радянського Союзу і виникнення на місці колишніх радянських республік незалежних держав супроводжувався підвищенням рівня національної самосвідомості їх народів і прагненням до суверенізації, яке вилилося в прийняття законів про мови. Повсюдно мови титульних націй стали набувати статусу державних.

Одним із прикладів, яким позитивно вдалось налагодити наведення в державотворенні після протекторату Радянського союзу є країни Балтії. Сучасна мовна політика в країнах Балтії насправді була реакцією на офіційну мовну політику в колишньому Радянському Союзі. Його метою було досягнення так званого асиметричної двомовності. Таким чином, переважаюча частина російськомовних мешканців не мала вагомих підстав для оволодіння мовою титульного населення.

Як і будь-яких державах, що були підпорядковані радянській владі, та які знаходились під натиском русифікації, в балтійських країнах виникали різноманітні рухи опору, які сприяли покращенню національного духу. До прикладу, у другій половині 80-х років у Литві зародився рух під назвою Саюдіс, що взяв на себе ініціативу в реформаторських зусиллях та боротьбі за незалежність [27]. У своєму бюлетені представники руху опублікували політичну програму з п'яти пунктів, що стосується проблем національних меншин. Метою цього зародження було проголошення литовської мови офіційною мовою Литовської Радянської Соціалістичної Республіки, підвищити використання литовської мови в середніх школах і повернути цю мову в усі коледжі та університети країни, створити спеціалізовані середні школи та класи для національних меншин та підтримати створення соціальних

та громадських організацій національних меншин, а також культурних центрів. Діяльність його також була направлена на проблему імміграції до Литовської Республіки представників різних національностей з інших республік, і в цьому напрямку було висунуто низку ініціатив, щодо правил отримання литовського громадянства. Прорадянський рух Єдність був заснований наприкінці 1980-х років як опозиція зусиллям Саюдісів щодо досягнення незалежності Литви. На початку 1989 року, коли Верховна Рада Литовської РСР видала «Декларацію про державний суверенітет Литовської РСР» разом із законом, який оголошує литовську мову єдиною офіційною державною мовою, представники Єдності висловили протест проти таких кроків.

На цьому прикладі можна зробити висновок, що хоча радянська влада розуміла, що її вплив на ці «незалежні», за словами радянського уряду, частини єдиного організму у вигляді Радянського союзу, вже майже на межі зникнення, не полишалися спроби придушення будь-яких національних рухів. Але якщо у випадку з Україною викликом на об'єднання громадян задля підняття духу нації були переслідування, арешти, а іноді і вбивства, то щодо литовських рухів використовувались більш ліберальніші методи у вигляді прорадянських опозиційних рухів.

Закони про мови в колишніх республіках СРСР, з одного боку, мали велике значення для національних мов, так як підвищували їх статус і відкривали можливості для розвитку, але з іншого боку, сприяли створенню напруженості і конфліктної ситуації.

Інша балтійська країна, Естонія, отримавши незалежність пішла за таким же сценарієм, що й Литва. Після всіх спроб асимілювання СРСР республік, що входили до його складу, все ж відбулось зникнення чіткого розмежування між націями на території цієї країни. Влада республіки розуміла, що саме повна політика є перепорою, яка буде заважати у шляху до відтворення чистоти естонської нації. Вітман говорить: «Естонія, як і інші балтійські держави, скористалася з переваг перебудови і пішла далі, ніж

передбачала Москва, домігшись відновлення національного суверенітету і права на домінування в країні естонської мови і культури. Спочатку естонську мову було проголошено офіційною через внесення 1988 року поправки до Конституції Верховним Судом. Розпочалися заходи зі зміни мовної ієрархії та повернення естонській мові статусу єдиної державної. У серпні 1990 року естонський уряд скасовує акти усіх рівнів, які дискримінують використання естонської мови, і вирішує створити орган підготовки закону про мову. 23 листопада було створено Національну мовну колегію (National Language Board). Цей орган відповідав за планування мовної політики, моніторив використання естонської мови як рідної і як другої. Головним завданням Національної мовної колегії було вироблення мовної політики та стратегій мовного планування, аналіз передумов прийняття закону про мову, нагляд за розробкою термінології» [3, 58]. І саме через це в Естонії відбулось зіткнення між частинами населення, які відносили себе до різних етносів. Естонська нація розуміла і відчувала, що так саме вона є титульною, на ній лежить відповідальність за відновлення та збереження її становища як провідної на території країни. Російськомовна ж частина не була готовою до таких радикальних та рішучих дій і зіткнулась із жорсткими вимогами щодо знання та важливості мови, адже це впливало на усі сфери суспільного життя. Все це не могло не викликати невдоволення серед росіян та представників інших етнічних груп. З цієї причини в Естонії частина її жителів не є громадянами країни: вони просто не в змозі виконати всі необхідні вимоги для отримання громадянства

Спираючись на ці приклади, яким чином будувалась політика балтійських країн щодо мови, можна дійти до висновку, що з однієї сторони такі радикальні заходи не є ліберальними, а особливо в теперішній час, коли все більше розповсюджується феномен всебічного дотримання прав людини. Але в той же час з іншої сторони така політика є набагато ефективнішою. Адже стикнувшись з проблемою двомовності на самому початку становлення країн, їх уряди розуміли, що як і положення держави, так і стан їх громадян є

нестабільним. Через почуття обов'язку перед законом у особистості формувалось почуття поваги до ідентифікаторів, які позначали саме їх націю. Згодом це настільки мінімізувало виникнення суперечностей серед населення, які могли б призвести до непередбачуваних наслідків, що сьогодні представників цих націй навіть не виникає жодних думок з приводу запровадження двомовності в їх країнах. Навіть навпаки, ще досі триває політика антирусифікації, коли на законодавчому рівні забороняється транслювання російськомовних каналів.

Але не у всіх країнах все складається гарним чином. Є приклади і тих негативних наслідків, до яких може призвести несистематизований мовний фактор. Міжетнічні мовні конфлікти зазвичай виникають на тлі загальної міжнаціональної напруженості і рідко спалахують самі по собі. Але іноді вони можуть бути основним стимулом міжнаціонального протистояння. Саме мовне питання послужило початком конфлікту, а потім і війни в 1992 року між Молдовою і Придністровською Молдавською Республікою, коли молдовська влада вирішили зробити румунську мову офіційною мовою республіки, перейменувавши молдавську мову в румунську і запропонували замінити кирилицю на латиницю.

Молдова належить до тих держав, де ряд географічно сконцентрованих меншин значного розміру залишився на території країни після здобуття незалежності. Наприклад, росіяни та українці в районах вздовж річки Дністер, відомі як Придністровська Молдавська Республіка і гагаузи в Гагаузії. У випадку з росіянами це була політично, економічно та соціально привілейована група людей, яку молдавськомовна політична еліта в Кишиневі вирішила змінити наприкінці 1980-х. Фокус політичної та економічної влади повинен був бути переданий із русифікованих та географічно відокремлених районів вздовж річки Дністер з їх столицею Тираспіль до Кишинева. Для здійснення цього переходу московська незалежна мовна політика повинна була стати ключовим інструментом, який молдавська еліта в Молдавській Радянській Соціалістичній Республіці вирішила застосувати ще до

відновлення незалежної Молдови. Його метою було припинити домінування керованої Росією номенклатури та забезпечити домінуюче становище етнічних молдаван у новій державі. Процес демократизації у поєднанні з мовним законодавством призводить до молдовизації, тобто дерусифікації структур державного управління. І таким чином на час розпаду СРСР молдавани займали доволі велику частину керівних посад в уряді, а також усієї державної адміністрації.

Для того, щоб зрозуміти події в Молдові, слід усвідомити, що є два розщеплення значного впливу - відносини з Радянським Союзом та російська мова. Тоді як молдавські націоналісти протестували проти збереження Радянського Союзу, на відміну від Придністров'я і вимагали обмеження впливу російських молдавських комуністів, які були набагато толерантнішими та відкритішими до позиції російської мови. Ці два підходи стосувались процесів державотворення та національного будівництва, що базуються в Молдові на прийнятті мовного законодавства, а закон про громадянство відіграв головну роль у політичному розвитку країни. Під час підготовки цих законів молдавські політичні еліти надихались подіями в країнах Балтії. Правоохоронні органи, включаючи парламент, захищали прийняття такого законодавства з необхідністю створення умов для молдавської нації.

Законодавча діяльність столичних установ у галузі мовного законодавства незабаром викликала відгук мовних меншин, які розуміли, що прийняте законодавство визначатиме процеси державного будівництва та державотворення на етнічних принципах, а не на громадянстві, як це було в Латвії. Діяльність уряду, яка була скоріше антирадянською та антиросійською в першій, викликала сумніви у меншин, які дуже мало знали молдавську, на відміну від російської, яка через наслідок десятиліть русифікації, проведеної Москвою, виконувала функцію мови міжнаціонального спілкування в Молдові. Реалізація мовної політики щодо меншин погіршила їхнє становище в політиці, адміністрації, шкільній системі, ЗМІ, культурі. Таким чином,

становище мов меншин стало критичним питанням внутрішнього розвитку країни.

Перед Молдовою стояла необхідність - створити пострадянську державу з колишньої союзної республіки. І це було досить складним завданням - поєднати домінуючу національність та етнічні меншини у розумінні їх громадянської ідентичності на основі виключного громадянства та їх ексклюзивної етнічної ідентичності, що базувалась на спільній культурі, релігії, мові та спільних предках. Цей процес передбачав формування всеохоплюючої громадянської ідентичності, водночас дозволяючи різним етнічним групам заново відкрити власні культури, мови та релігії, які були маргіналізованими, а в деяких випадках репресованими, у радянський період. Ця комбінація громадянських та етнічних властивостей замінить світогляд, що залишився від насадження радянських цінностей до розпаду Союзу.

З цим пов'язані дві проблеми. Перша полягає в тому, що пострадянський світ не мав традиції громадянського націоналізму. Друга стосується труднощів у формуванні пострадянської ідентичності: він вимагає процесу дерядянізації, за допомогою якого народи уже незалежних держав прагнуть досягнути елементів свого дорадянського минулого. У випадку з Молдовою це дорадянське минуле пов'язане з румунським і призвело до того, що деякі носії румунської мови шукали возз'єднання та налагодження тісніших зв'язків з Румунією. Це підживлювало антагонізм між двома основними мовними групами.

У традиції СРСР російська мова стала мовою, яка була притаманна міській інтелігенції, була вищою за престижем, ніж молдавська, хоча формально російська та молдавська мали рівний статус офіційних мов. Російська мова була мовою, яку використовувалась в урядових справах, у вищих навчальних закладах, а також мовою міжнаціональної комунікації. З моменту здобуття незалежності Молдова намагалася змінити цю динаміку та перетворити молдавську мову на загальновизнану державну мову. За Вітманом: « Наприкінці 1980-х років в Молдавській РСР активізувався

націоналістичний рух. Тамтешня інтелігенція опублікувала програму в журналі „Ністру”, згідно з якою вимагалось визнати ідентичність молдовської і румунської мов та перевести молдовську мову на латинську графіку. Активізувалися румуністи, які під гаслом „Одна мова – один народ!” закликали відмовитися від молдовської ідентичності та приєднатися до Румунії. Влітку 1989 року Верховна Рада республіки ухвалила закон „Про функціонування мов”, а через рік - закон „Про мови”, за яким державною мовою в Молдавській РСР фактично ставала румунська (з переходом на латинську графіку). У відповідь у Придністров’ї розпочалася лінгвістична мобілізація, яка мала стихійний характер. Його населення не бажало опинитися в чужому для себе мовному середовищі» [4. 101]. Статус румунської-молдавської зміцнився з моменту здобуття незалежності, але старі уявлення все ще зберігаються, підтримуючи погляди на російську мову як мову освіти, бізнесу та влади. Російська мова продовжує домінувати в певних сферах суспільного життя в Молдові, будучи мовою вибору значної частини ділової спільноти. Зусилля з просування державної мови за ці роки різнилися. Поляризація двох таборів перешкоджала унітарній, всебічній та ефективній мовній політиці.

Про невизнану на міжнародному рівні Придністровську Молдавську Республіку можна сказати, що вона сформувалася як наслідок мовного та громадянського законодавства, прийнятого урядом. Прорадянське і проросійське направлення було джерелом ідентичності суспільства Придністров’я. Зусилля витіснити російську з метою її заміни молдавською мовою призвели до проголошення незалежності цього географічно і демографічно досить різного регіону Придністров’я або Придністровської Молдавської Республіки у вересні 1990 року. Причиною цього проголошення незалежності були побоювання русофільського населення, що потенційно єдність з Румунією та наслідків романізації, незважаючи на те, що вже в 1991 році єдність Румунії та Молдови мала обмежену підтримку серед етнічних

молдаван, що, крім інших причин, було спричинено незадовільним економічним становищем Румунії.

Російська мова на цій території домінує у всіх сферах суспільного життя, включаючи економіку, адміністрацію, засоби масової інформації, освіту, хоча офіційних мов там фактично три – молдовська, російська та українська. Більшість засобів масової інформації є російськомовними. Там існує багатокорпоративна корпорація - «Шериф», до якої входять телевізійна станція, видавництво, мережа мобільних телефонів, футбольний клуб, мережа супермаркетів, а також мережа заправних станцій, а веб-сайт якої лише англійською та російською мовами. Таким чином ті люди, які не говорять російською, автоматично позбавляються можливості знайти роботу в цій корпорації, яка є основою економіки Придністров'я.

Згідно із заявами органів влади Придністровської республіки та офіційними документами мовна політика там є досить ліберальною щодо мовних меншин. Однак на практиці ситуація дещо інша. Хоча і держава була створена як реакція на неліберальну мовну політику Молдови, вона досить парадоксально реалізувала власну мовну політику, яка є ще більш репресивною щодо мовних меншин, ніж загальна державна мовна політика, від якої вона відокремилася. Ніхто не змушений вивчати жодну державну мову, проте, з іншого боку, ті молдавани, які хочуть використовувати молдавську мову в латинському алфавіті, що є офіційною формою державної мови в Молдові, не можуть цього робити, оскільки така мова, як правило, розглядається як Румунська і, таким чином, є іноземною мовою без офіційного статусу. На практиці це переслідування є найбільш очевидним у ЗМІ. Багато мовних періодичних видань було призупинено, а радіомовлення Кишинєва фактично заблоковано в багатьох районах.

Із огляду на ситуацію з Придністров'ям можна дійти висновку, що здавалось би такий незначний фактор як мова, все ж може стати поштовхом до роз'єднання суспільства, що може нести в собі незадовільних характер. Адже це питання досі залишається відкритим. Фактично Придністров'я наразі

постає самопроголошеною республікою, яка є невизнаною серед інших суб'єктів світової політики, що за собою тягне негативний вплив на життя населення, що проживає на тій території.

Приклад конфронтаційної мовної ситуації демонструє Канада, в якій дві державні мови - англійська та французька - знаходяться в стані постійної напруженості, яка не переходить, проте, в мовні конфлікти. Франкомовною провінцією є Квебек, в якому всі мешканці зобов'язані користуватися французькою мовою, в той час як на решті території країни домінує англійська мова. Мовні проблеми Канади полягають у тому, що англійська і французька мови є і мовами меншин, і мовами більшості в залежності від провінції. У Квебеку французька мова є мовою більшості, але на всій решті території - це мова меншини. Хоча обидві мови за Конституцією Канади є державними, проте, англійська мова потіснила французьку майже у всіх сферах спілкування у всіх провінціях, крім Квебеку, де панує французька мова. Англійська мова в Квебеку є мовою міжнаціонального спілкування. Було зроблено багато спроб, щоб привести Квебек і англосмовну частину Канади до спільної згоди, але це виявилось неможливим через сепаратистську політику Квебеку.

Мовна політика Канади включає низку принципів, законів, програм та заходів щодо управління мовами в країні. Він служить для підвищення статусу деяких мов, таких як французька, англійська та деяких мов місцевого населення, а також для сприяння їх використанню як наддержавному, так і на провінційному рівнях. Слід пам'ятати, що канадський мовний режим історично базується на уявленні про мову як про компроміс. Однак, мовна політика Канади не завжди характеризувалася позитивними мовними заходами. До початку 20 століття більшість провінційних урядів приймали законодавчі акти, що забороняли французьку мову, а також корінні та інші мови, такі як гелльська та німецька. Усі вони вважалися як неповноцінними мовами, так і загрозою для англійської мови.

Починаючи з 60-х років минулого століття, здебільшого з політичних причин, пов'язаних із особливим становищем Квебеку у складі держави,

французька та англійська стали офіційними мовами країни. У 1982 році принцип рівності між французькою та англійською мовами був закріплений в конституції країни, що дозволило розширити представництво мови в країні як компроміс, включивши мову як право. Наприклад, з 1982 року канадці мають мовні права та можливість використовувати суди для їх забезпечення. Населення Канади має право розраховувати на послуги французькою та англійською мовами від уряду держави.

Управління мовами в Канаді відображає поступове просування рівності французької та англійської мов у канадському мовному режимі. Мовна політика Канади також включає мови інших народностей, що проживають на її території та неофіційні мови.

У Канаді не існує єдиного підходу до мовної політики. Через канадський федералізм ця політика відрізняється від провінції до провінції. Усі провінції використовують різні принципи та інструменти. І саме через таких підхід на прикладі Канади можна бачити чітко врегульований механізм співіснування двох мов.

Останнім прикладом, на який можна звернути увагу в переліку світових держав, які мають різноманітну мовну політику можна Республікою Білорусь. Фактично з початку своєї незалежності ця держава є прямим продовжувачем радянського напрямлення. Білорусь була однією з останніх правонаступниць СРСР, яка прийняла своє мовне законодавство. Хоча білоруська мова формально отримала статус єдиної офіційної мови, російська мова все ще домінувала у сферах освіти, засобів масової інформації, економіки та державного управління, незважаючи на протести білоруської національної еліти. На основі політичного та економічного розпаду країни влітку 1994 року популіст Олександр Лукашенко був призначений очолити Білорусь як президент, принісши з собою оборот мовної політики країни. Пронаціоналістично орієнтовані політичні партії, які підтримували розвиток білоруської мови, були позбавлені свого політичного впливу та влади. Ще до

свого призначення Лукашенко неодноразово заявляв, що підтримує радянську мовну політику.

Через те, що згідно з прийнятим законом, єдиною офіційною мовою була білоруська, і повинна була використовуватись у всіх сферах публічного життя, з самого початку місцеве російськомовне населення негативно реагувало на зміни у мовній політиці. Ці люди все ще вважали Радянський Союз своєю рідною країною і, не розуміли, чому раптом вони повинні почати вивчати білоруську мову і чому їм доводилося віддавати своїх дітей до білоруських дитячих садків та шкіл.

З заснуванням багатопартійної системи в країні різні вимоги, пов'язані з мовою, були рішуче озвучені навіть у політичних колах. Як баланс проти національно орієнтованого руху було сформовано дві проросійські партії - Об'єднана демократична партія Білорусі і Рух демократичних реформ. І одразу ж Рух відверто вимагав змін у мовній політиці країни. Їх вимогами було проголошення російської мови другою офіційною мовою та вільний вибір мови викладання в школах. Ліві партії в Білорусі також підтримували офіційну двомовність у країні. У цей час на обох політичних фронтах також з'явилися політичні екстремісти - білоруські ультранаціоналісти, з одного боку, і проросійський слов'янський союз - Біла Білорусь, з іншого, які розглядали білоруську мову як регіональну мову, а точніше, як діалект, що походить від російської.

Не зважаючи на це статус білоруської мови в перші роки незалежності зміцнювався. Під час бурхливого процесу білорусизації уряд розпорядився збільшити кількість шкіл з білоруською мовою навчання навіть у тих міських районах, де на них було мало попиту. При вступі до коледжу чи офісів державного управління для всіх студентів та службовців застосовувались обов'язкові тести з державної мови. Однак офіційна політика білорусифікації зіткнулася з багатьма перешкодами, зокрема технічними, через відсутність шкільних підручників білоруської мови, технічних словників та кваліфікованих викладачів. Тому уряд вирішив мотивувати викладачів

білоруської мови шляхом підвищення зарплати на 10%. Проте білоруська політична та економічна еліта скептично сприймала процес білорусизації з самого початку. Незважаючи на всі проблеми, білоруська мова зайняла домінуюче становище принаймні в початковій освіті незабаром після створення незалежної держави. Більшість коледжів та університетів зберегли освіту російською мовою завдяки сильному тиску з боку педагогів та адміністративної робочої сили.

Але це все не принесло бажаних результатів в першу чергу через те, що влада не була однозначно орієнтована на популяризацію та затвердження білоруської. У гарячій атмосфері мовних сутичок президент висунув ідею провести референдум про офіційний статус російської мови - це відбулося 14 травня 1995 року. Лукашенко як авторитарний президент зберігав відносно послідовний підхід до мовної політики навіть до сьогодні. За цих білоруська мова втратила свій вплив. Правлячі установи автоматично і помилково вважає білоруськомовних громадян представниками опозиції. Росія також посилила свій вплив завдяки російсько-білоруському союзу, який виключно використовує російську мову як засіб спілкування. Близько десятої частини з усього населення Білорусі вважають себе етнічними росіянами. Російська мова, разом із білоруською, є обов'язковим для використання в усіх загальноосвітніх державних школах.

Головною відмінністю Білорусі від інших пострадянських країн є той факт, що російськомовне населення тут не сприймається державою як іноземний елемент, як меншість або діаспора, а навпаки: воно розглядається як частина державотворча нація, хоча офіційно це етнічна частина білорусів, які, природно, вважаються складовими нації в країні. Державна політика підходить до представників інших національностей досить формально - як до представників стандартних національних меншин. Меншини разом із титульним населенням користуються настільки великими своїми політичними та громадянськими правами, наскільки їм дозволяє досить недемократична система режиму Олександра Лукашенко.

РОЗДІЛ ІІІ. ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.

Для сучасної держави офіційна мова є одним з основних інструментів функціонування. Система освіти, органи державного управління, суди та армія повинні використовувати одне мовне загальне середовище, а мова повинна бути стандартизованою та загальноповжитою. Саме тому політика держави мала б прагнути до забезпечення виключного використання однієї мови в офіційному середовищі та в освіті, обмежуючи тим самим втручання у соціальне життя як діалектів, так і мов груп меншин.

Розпочати аналіз місця та розвитку мовного питання на території України за період її незалежності можна в рамках вікна Овертона. Згідно з ним еволюцію будь-якого явища можна прослідкувати на 6 етапах свого розвитку і закріпленні в свідомості людей. Перший етап – немислимо. Тут мова йде про неможливість функціонування української мови ще за часів СРСР. Примусова русифікація і закріплення за українською статусу «сільської» мови. Другий етап – радикально. На цьому етапі відбувається різкий ривок до становлення української мови, адже йдеться про здобуття Україною незалежності, затвердження за українською мовою статусу державної, згідно з Конституцією. Тобто відбувається різке переключення суспільної свідомості з «українська – мова села і освічена людина не може говорити українською» на «українська – офіційна державна мова, мова нації». Третій етап – прийнятно. В межах цього етапу прослідковується поступове утвердження за мовою статусу ідентифікатора нації. Народжуються нові покоління, свідомість яких будується на засадах сприймання всіх державних атрибутів як власних. Навіть якщо мова йде про ті місцевості, де населення російськомовне, тобто й менше покоління починає розмовляти російською, але все ж наявне усвідомлення того, що Україна окрема самостійна держава зі своєю мовою. Четвертий етап – розумно. Головною характеристикою його є Революція гідності 2013 року. Хоча сутність зародження цього феномену була зовсім інша, а саме непогодження народу з діями і політикою тогочасної влади, але для розвитку

мовного фактору це був різкий поштовх. Той період можна розглядати як підйом патріотизму. Саме тоді набули своєї популярності абсолютно всі державні символи, які б могли характеризувати особу як виключного українця – вишиванка, мова, значної популярності набув Гімн України. П'ятий етап – стандартно. Відбувається різноманітна популяризація мови. все більше медійних осіб переходять в розмові на українську, до чого і закликають через свою діяльність. Більш поширеним стає українське кіно, українські автори. Населення, яке до подій 2013 року було російськомовним за власним бажанням починають говорити українською. І шостий етап – державна норма. Уряд розуміючи патріотичні настрої населення, вирішує на законодавчому рівні запровадити кроки сприяння поширення мови. Звідси Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [8].

Проблематика закріплення української мови як в загальнодержавному секторі так і у свідомості української нації досі не є вирішеною. З розпадом Радянського союзу народ уже незалежної України знаходився в невизначеному стані. Відсутність розуміння, яким чином і куди рухатись далі було чи не найголовнішою проблемою у здійсненні державної політики. адже фактично на території України змінилось докорінно все, окрім свідомості самих громадян, адже вона була сформована на засадах тоталітарного політичного режиму, русифікаційної політики та відсутності впливу громадян на політику держави в цілому. І з'являється зовсім нова форма реалізації політики – демократія, яка передбачає безпосередню участь громадян у державних питаннях. Навіть питання про проголошення незалежності вже передбачало громадянську активність, адже це було вирішено на Всеукраїнському референдумі. І ось, фактично вже маючи історично сформовану націю, свої державні символи та атрибути Україна виходить на геополітичну арену як незалежний гравець.

Але все ж існувало багато спірних питань. І найяскравішим було питання самоідентифікації українського народу. Адже радянська політика створення виключної радянської людини мала свій вплив і зовсім була не

співставною з тими правилами, які були необхідні для утворення нової національної приналежності. І одним із таких символів є мова. Мова є важливим фактором у визначенні національної ідентичності людей та елементом символічної ідентичності сучасної держави.

Та все ж, на початку функціонування України як самостійного елементу цьому питанню, окрім закріплення за українською мовою статусу офіційної державної, не приділялось достатньої кількості уваги, на перевагу економічним та державноуправлінським. Українська інтелігенція та націоналістично орієнтовані політики тривалий час не мали жодного впливу на загальну владу, оскільки уряд зосереджувався на прагматичних питаннях і не розумів необхідності проводити ідентичну політику. Ситуація змінилася в 2005 році, коли в оточенні Президента Ющенка з'явилося багато націоналістів. Вони підвищили значення мовного питання та закликали до українізації мовної сфери країни.

Політика Ющенка щодо ролі мови в державі чітко ілюструється Указом Президента України «Про Концепцію державної мовної політики», згідно з якою: «Українська мова як засіб спілкування та інтелектуального виявлення особистості відображає самобутність багатомільйонного українського народу і є основою його духовності та історичної пам'яті» та «Повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України»[32]. На той час мовна ситуація виглядала дещо деформованою і була результатом широкого використання прямого та неявного примусу, спрямованого на пришвидшення денаціоналізації українців, а нормалізація мовної ситуації буде досягнута завдяки допомозі українській мові стати домінантною. Далі в документі зазначається: «Пріоритетом державної мовної політики буде посилення та розвиток української мови - вирішального фактора та головного знака ідентичності української нації, історичним домом якої є територія України, яка становить абсолютна більшість населення України, яке дало офіційну назву державі і є

фундаментальною системоутворюючою складовою української державності та української нації. Громадяни України, незалежно від їх етнічного походження, переконань або посади, які вони обіймають, повинні знати українську мову як мову свого громадянства».

Цей підхід у поєднанні зі спробами забезпечити дотримання закону, що стосується мови, серед державних службовців, та необґрунтованими заходами, такими як спроби нав'язати українську мову вчителям у приватних бесідах на роботі, викликали реакцію російськомовних кіл, які раніше були задоволені тим розвитком подій, які не обмежували їх інтересів. Ця реакція посилилася тим фактом, що в кожній виборчій кампанії партії, які в своїх програмних обіцянках були направлені на електорат сходу і півдня України, зазначали про надання російській мові статус рівноправної державної мови, а отже, підвищити її символічний ранг. Однак після виборів жодних кроків у цьому напрямку здійснено не було. Коли Віктор Янукович та його уряд наслідували цей приклад, вони зазнали різкої критики з боку російськомовних кіл.

З огляду на це можна зробити висновок, що проблема диференціації суспільства за національним критерієм була як і природньою, так і підсиленою з боку політичної еліти, адже в своїх діях вони були направлені на регіональне розділення території. Вітман зазначає: «В Україні склалась специфічна етнонаціональна ситуація – регіональна етнополітика сприймається не як складова, продовження, реалізація державної етнополітики на місцевому рівні, а як етнополітика окремого регіону, спрямована на утвердження його відмінностей на тлі інших регіонів України. Найчастіше вона зводиться до актуалізації політизованих етнокультурних питань – мови, етнічної належності, ставлення до історичних подій, вектору зовнішньополітичної інтеграції і набагато рідше – до реального задоволення прав національних меншин, що населяють область, або формування атмосфери міжетнічної толерантності у суспільстві. Подібна регіональна політика може стати приводом для етнополітичних конфліктів, якщо розпочинає реалізуватися на

загальнонаціональному рівні»[5, 56]. З боку політичних технологій, які сприятимуть приходу до влади, це доволі ефективна політика – конструювання політичної програми таким чином, щоб вона мала реакцію і підтримку окремої категорії електорату. Але, з іншої сторони, посилюється феномен роз'єднання суспільства.

В цій призмі також можна проаналізувати діяльність проросійських партій. Розуміючи те, що суспільство поділене на національно налаштованих і, хоча і маленька, але ця частка присутня, проросійсько налаштованих вони і формують діяльність своїх партій. Відкрито про це не оголошується, але в їх програмах є набито незначні, але поступові кроки, які змушуватимуть конкретний електорат все частіше обертатись в сторону східного сусіда.

Загальна політика Російської федерації не є значно важливою, але її вплив доволі чітко можна помітити через постійну присутність російських ЗМІ в українських громадських обговореннях та діях уряду та інших органів Російської Федерації з метою впливу на ситуацію в Україні, також у мовній сфері.

Росія, формально приймаючи розпуск СРСР, майже з самого початку намагалася перешкодити процесу реального дистанціювання пострадянських країн, зокрема Білорусі та України, розглядаючи їх як частину спільного геополітичного та цивілізаційного простору. В рамках цих дій Росія підтримує пряму чи опосередковану присутність російських ЗМІ в Україні, прагнучи підтримати російську мову як основний чи єдиний засіб економічного, наукового та правового співробітництва, тобто створювати враження, що розвиток письмового стандарту української мови у цих сферах не є необхідним та просування бачення виключної законності правонаступництва російської мови, культури, нації.

Спочатку засоби масової інформації, а також українські версії російських газет і журналів, звичайно російською мовою та природне домінування на книжковому ринку, особливо у випадку перекладів, що сприяло підтримці ролі російської як середовища контакту зі світовою

культурою та наукою, були головним каналом впливу Росії. У той же час бурхливий розвиток Інтернет-засобів масової інформації дав Росії нові інструменти для здійснення впливу, які активно та вміло використовуються. Російська держава багато разів критикувала обмеження викладання російської та особливо російської літератури в Україні, а також порушувала проблему прав російськомовного співтовариства в офіційних відносинах. Росія рішуче критикувала політику ідентичності, включаючи мовну політику, яку проводив Віктор Ющенко, пізніше вона підтримала пропагандистські дії, здійснені віце-прем'єр-міністром Табачником і спрямовані на зміни в системі освіти, введених за Ющенка. Крим представляв особливий інтерес для Москви, оскільки його населення майже виключно використовує російську мову, а україномовна громада складається виключно з іммігрантів, які прибули туди за останні півстоліття. Що і мало наслідки – втручання в територіальний суверенітет України.

І ось саме з цього прикладу можна дійти до висновку, що популяризація російської мови на території України, означає, лобіювання інтересів Росії, тобто просування інтересів Росії на український політичний простір і підпорядкування національних інтересів України російським. З одного боку, цей вплив колоніального, радянського минулого України та її насильницької русифікації, а також симпатія до Росії з боку російськомовних українців.

Феномен двомовності в Україні є фактом, як і сильна регіональна диференціація мовної ситуації. І все це за 30 років незалежності України показує, що немає сумнівів у тому, що це тривале явище, стійке до поворотів державної політики, яке неможливо усунути за допомогою політичних інструментів або легко змінити шляхом українізації освіти. Надання будь-яких прав російській мові або навіть подальше зростання її ролі в суспільному житті в Україні може сприяти підризу одного з найважливіших символічних атрибутів держави та загрози правам прав українськомовного суспільства. Це може призвести навіть до відведення української мови в Україні до ролі регіональної мови, позбавленої державної підтримки. Але вірогідність такого

розвитку подій набагато знизилась після Революції гідності, але все ж, якщо не надавати уваги за для вдосконалення цього питання можливий будь-який сценарій. Тому зусилля держави, спрямовані на захист української мови та розширення її використання є виправданими як принцип.

Загалом в Україні мова використовується як механізм політичної гри саме через невизначеність національної приналежності громадян. Значення мови в житті нації не вимагає особливих деталей. Рідна мова, особливо для тих країн, отримали свою незалежність відносно недавно стала центром національної свідомості. Це не означає, що лише мова визначає національність. Навпаки, для таких країн, як Україна, роль і статус рідної мови залишалося і залишається головним питанням у пошуках легітимації і автентифікація самої нації. Мова стає значною мірою посланням націоналізму. Символічна функція мови відзначена у випадку з українцями. І це показує ту картину, що українські заворушення в народі постають як спроба зберегти українську мову від російської на шляху становлення. Ця схильність сприймати етнічний поділ з точки зору більш відчутних відмінностей між групами часто підкріплена заявами та діями тих, хто безпосередньо має вплив на функціонування цього питання. А українці, в свою чергу, як метод ствердження своєї неросійської ідентичності, ведуть свою кампанію для національного виживання переважно з точки зору їх права використовувати українську, а не російську мову у всіх усних та письмових питаннях. Але чи можливе збереження української нації, тобто загальної української свідомості, навіть якби мова була повністю замінена російською, подібно до того, як ірландська нація зберігалася після фактичного зникнення гельської, незважаючи на гасла до 1920 року, що описували гельську та ірландську ідентичність як нероздільні? Чи мова є найважливішим елементом української нації, чи це лише незначний елемент, який звели до символу нації у її боротьбі за подальшу життєздатність? Також важливим є те, що така чітка видимість мовного питання у випадку з Україною була зумовлена не лише цілеспрямованістю нації, яка прагне встановити свою ідентичність, але й

рішучістю політично домінуючих, але етнічно відсторонених національні групи, які можуть сприяти поглибленню цієї проблематики. Як результат -- мовне питання є визначальною рисою українського національного руху з моменту його створення в середині минулого століття і до сьогодні.

Мовний фактор ще можна розглядати як один із причин збройного конфлікту на сході України, адже роль мови в ідентичності складна. Іноді національну ідентичність описують як потрійний зв'язок між мовою, свідомістю та територією. Володіти спільною мовою означає володіти спільною свідомістю; додати сприйняття спільної території, і що спільна свідомість стає національністю. Реальність українського суспільства відзначається глибокими регіональними контрастами, зокрема мовними. Однак ці сильні регіональні відмінності не обов'язково повинні бути перешкодою для побудови міцної національної ідентичності. Проблеми виникають лише тоді, коли ці регіональні відмінності, включаючи використання мови, стають політизованими. Ця частина території України ще з проголошення незалежності завжди була російськомовною, тому за весь той час їх національна свідомість не була чітко направленою на ідентифікацію себе з українцями. Близькість кордону з Російською федерацією і постійне переміщення громадян враховуючи цю близькість за для матеріального збагачення мали безпосередній вплив на розмивання і без того нечіткого направлення свідомості на Україну.

Також можна прослідкувати, яким чином мовний фактор може використовуватись як інструмент виборчих технологій. Аналізуючи президентські вибори 2019 року, і порівнюючи програми двох кандидатів виявляється той факт, на яку саме частину електорату була направлені положення цих програм. Таким чином за Володимиром Зеленським закріплюється образ вихідця з народу, який розуміє усі проблеми народу, і в разі перемоги його діяльність буде направлена на вирішення цих проблем і покращення долі самого народу в цілому. 73% українського народу вже йшли на вибори задля того, щоб проголосувати за конкретний образ – образ Василя

Голобородька. Були навіть випадки, що люди не знали, що вони мають голосувати за такого кандидата як Володимир Зеленський. У них була чітка мета – обрати того кандидата, образ якого їм було нав'язано серіалом «Слуга народу». І другий кандидат – Петро Порошенко. Його програма була більшою мірою націлена на національну ідею, на євроінтеграцію, на сприяння розвитку військової справи за для покращення захисту своєї країни у збройному конфлікті з Російською федерацією. І таким чином його прихильним електоратом в більшій мірі освічена частина населення, яка розуміла важливість підтримки національного питання. І ось тут на арену виходить фактор мови, адже виборчим гаслом його було «Армія. Мова. Віра», тобто чітко видно, що проблема, яка має місце в житті народу, що впливає на його самовизначеність.

Запровадження повної заборони російської мови, навіть на публічному та релігійному рівні може бути одним з найдієвіших шляхів вдосконалення та урегулювання мовного конфлікту на території України. Реалізація даного варіанту передбачає викорінення російської мови серед населення України, що є безперечним плюсом збоку ставлення народу як до мови, адже не буде виникати питань щодо двомовності, так і ставлення частини україномовного населення, яка перебуває в боротьбі щодо популяризації української мови, до державної влади. Мінусом є протидія у різних варіантах російськомовного населення у зв'язку з досить жорсткими діями щодо них. Але даний шлях є досить радикальним та водночас важким для реалізації. Як зазначалось раніше, російська мова впливає на етнічне розмежування в суспільстві, а умовний законопроект про повну заборону та викорінення російської може призвести до конфліктів між населенням та державою в цілому. Тому державний апарат має бути готовий до конфліктів з російськомовними громадянами та, що найгірше, з самою Росією, яка може розвернути Грузинський сценарій та розпочати захист російськомовного населення на території України. В такому випадку політична еліта має витримати натиск російських дипломатів та активізованою пропагандою проросійських груп та

партій. Проте згода щодо використання мови, безумовно, сприятиме всеосяжному процесу врегулювання багатофакторного конфлікту в Україні, стане ключем до консолідації національної ідентичності і, зрештою, до примирення.

Доцільним кроком було б також прийняття нового законодавства в мовній сфері, яке б враховувало державний статус української мови, рекомендації ЄС щодо підтримки зникаючих мов і мов меншин, а також чіткі механізми реалізації мовних прав на різних соціальних рівнях; проводити консультації з різними громадськими організаціями щодо механізмів реалізації мовної політики, формування чітких правил співіснування мов, заснованих на засадах поваги до прав людини і сумлінному дотриманні мовного законодавства. Це дозволить уникнути політично мотивованої ескалації будь-якого конфлікту в мовній сфері в Україні.

Наразі питання мови регулюється указом президента «Про концепцію державної мовної політики» 2010р. [29], в якому закріплено, в основному, культурні та духовні цінності, що в майбутньому будуть причинами політичних маніпуляцій.

Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» [9] закріпив діяльність радіо та телекомпаній, які забор'язані надавати 75% контенту виключно українською мовою на загально-національних каналах (трохи менше на регіональних – 60%). Поряд з ним можна виділити Закон «Про наукову і науково-технічну діяльність» [11], які забор'язують осіб, що здійснюють науково-технічну та державну службу під час виконання обов'язків та діяльності користуватись тільки державною мовою.

Та найзначнішою подією виявилось ухвалення ВР України Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [10] (2018, підписаний президентом у 2019). Згідно з ним українська є єдина державна (офіційна) мова в Україні. Такий статус української мови передбачає обов'язковість її використання на всій території країни при здійсненні

повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя (освіта, медицина, армія, транспорт, ЗМІ, спорт, культура тощо).

ВИСНОВКИ

Під час дослідження ролі мовного чинника в політиці та українського досвіду врегулювання цього питання можна дійти таких:

По-перше, досліджено сутність та роль мовного чинника у політичній історії України. Так, встановлено, що історичний феномен становлення української мови мав доволі різноманітний характер. Найчіткіший вплив мав той фактор, що територія України за увесь шлях до проголошення своєї незалежності знаходилась під владою різних держав. І розглядаючи історичний контекст перш за все треба робити наголос на вплив мови на формування нації, що вже далі буде нести за собою напрямок формування політики і політичних поглядів. Тому те, що владу над українськими землями мали різні держави їх політика формувала різні погляди серед підконтрольного населення, тим самим стираючи у індивіда ототожнення себе саме з українцем. Серед факторів, які цьому сприяли слід відзначити малоосвіченість широкої верстви українського населення – робітників, радикальність та критичність політики тієї держави, до якої входять українські землі, розмивання власнеукраїнських цінностей культури, національної свідомості. Найгострішим чинником була політика Російської імперії, а саме Валуєвський циркуляр та Емський указ, які несли за собою офіційно повну ліквідацію української мови з будь-яких сфер суспільного життя. Та вже в подальшому, взявши до уваги безпосередню політику СРСР та оцінюючи ситуацію того часу можна прослідкувати, що офіційно політики русифікації не проводилась, але державний контроль над усіма сферами функціонування та використання української мови забезпечували радянські органи контролю за механізмами національної консолідації, особливо на заході України. Але на противагу цьому можна привести рух дисидентів, де головною метою його були протести проти порушень закону органами державної влади та вимоги визнання та забезпечення національних прав та прав людини. В Україні, як і в інших республіках СРСР, де гостро відчувався національний гніт,

дисидентський рух представляв боротьбу проти порушення центральним урядом та Комуністичною партією прав республіки на суверенітет, опір колонізації іноземними елементами та переселення українців за межі України, протест проти знищення пам'яток культури, фальсифікації історії України та загалом проти політики русифікації. Для багатьох дисидентів рух також представляв боротьбу за політичні права.

По-друге, встановлено, що Україна є не єдиною державою на всьому геополітичному просторі, яка на шляху свого розвитку стикнулася із мовною проблемою. Особливо чітко це можна прослідкувати в країнах, які отримали свою незалежність внаслідок розпаду СРСР. І таким чином є декілька сценаріїв, на які можна б було опиратися, або просто взяти до прикладу в формуванні поглядів на те, яким чином мовний фактор може мати вплив на політику. Протягом десятиліть багато жителів тих країн, які сьогодні називають пострадянськими, спостерігали, як їхні рідні мови займають друге місце після російської мови, що була «найголовнішою Російської імперії, а потім СРСР. Таким чином можна бачити таку картину, що на шляху досягнення врегульованої мовної політики, яка буде мати безпосередній вплив на суспільство всередині країни існують різні сценарії – країни Балтії, які встановивши жорсткі рамки з приводу мови досягли ефекту виключності своєї нації, і політика там йде лише в напрямку розвитку, не обертаючись назад, на минуле. Другий приклад Придністровська республіка, яка відділилась від Молдови саме через її мовну політику і орієнтацією на Румунію, і у висновку маючи невизнану державу, яка нібито й має передумови для повноцінного функціонування (владні органи, народ, який проживає на території), але є нездатною для повноцінного міжнародного функціонування. Або Республіку Білорусь, коли існує феномен зникнення національної мови через офіційно прийняту двомовність. Приклад конфронтаційної мовної ситуації демонструє Канада, в якій дві державні мови - англійська та французька - знаходяться в стані постійної напруженості, яка не переходить, проте, в мовні конфлікти. Мовна політика Канади включає низку принципів, законів, програм та заходів

щодо управління мовами в країні. Він служить для підвищення статусу деяких мов, таких як французька, англійська та деяких мов місцевого населення, а також для сприяння їх використанню як на державному, так і на провінційному рівнях. Слід пам'ятати, що канадський мовний режим історично базується на уявленні про мову як про компроміс.

По-третє, дивлячись на реалії сьогодення, можна зазначити, що дивним є той факт, що для хоч і молоді, але вже досить тривалий час незалежної держави, на шляху до того, щоб її могли вважати гідним суперником на міжнародній арені, постає таке явище як «мовне питання». Нажаль, наразі завдяки тому, що в нашій країні має місце дана проблема, що для одної частини українців з'являється певний бар'єр ідентичності у вигляді розрізнення «свій-чужий» на буденному рівні — не за переконаннями, а за мовою, релігією, етнічністю. А для іншої проблема розділення будується на фоні того, що Україна формує свою ідентичність навколо української мови, тому, як наслідок, боїться бути дискримінованою, і на додачу ще багато різних стереотипів, створених не так Росією, а більше тим фактом, що наша країна входила до складу Радянського Союзу, політика якого і була направлена на винищення української мови. проблематика закріплення української мови як в загальнодержавному секторі так і у свідомості української нації досі не є вирішеною. З розпадом Радянського союзу народ уже незалежної України знаходився в невизначеному стані. Відсутність розуміння, яким чином і куди рухатись далі було чи не найголовнішою проблемою у здійсненні державної політики. адже фактично на території України змінилось докорінно все, окрім свідомості самих громадян, адже вона була сформована на засадах тоталітарного політичного режиму, русифікаційної політики та відсутності впливу громадян на політику держави в цілому. Хоча українська мова закріплена державною з моменту прийняття Конституції, але саме таким каталізатором підйому певної «популярності» мови серед населення стала Революція Гідності, адже з того часу за мовою почалась закріплюватись ідентичність громадян з патріотами своєї держави. Проблема нерозуміння

частиною населення, що наразі Україна є окремою державою зі своєю мовою, бажання зберегти свій історичний зв'язок із Радянським союзом, де державною мовою була російська, породжує велику кількість конфліктів на цьому ґрунті. Таким чином на дану тему існує велика кількість публікацій, статей, досліджень. Багато сюжетів ЗМІ звертають увагу на проблему, тим самим породжуючи ще більше тем для дискусій. Політика держави у мовному питанні звелась до того, за останні роки намагається сильно скоротити вживання російської мови не тільки у ЗМІ, в офіційних установах, медустановах, тощо, але й у суспільстві. Також в даній проблематиці є досить цікавими дії українських видавництв, які здійснюють реалізацію своєї продукції таким чином, що книжки українською мовою можна купити інколи вдвічі дешевше, ніж російськомовні аналоги.

Але мовний чинник, навіть через 30 років незалежності України, має свій вплив як на формування політичних поглядів громадян так і перетворюється в інструмент політичної гри тих, хто безпосередньо здійснює політику, адже мова також виступає засобом маніпуляції свідомістю народу, який досі знаходиться в стані невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк З. Конспект самоусвідомлення. Частина 1 / Харків–Київ: Дух і Літера, 2007. – 472 с URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Antoniuk_Zinovii/Konspekt_samousvidomlennia_Knyha_1.pdf
2. Арістов В. Українофіли: Між Державним і Національним, URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3824/Aristov_Ukrainofily.pdf;jsessionid=11A2C6726E52F9600BAE46938665588D?sequence=1
3. Вітман К. Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування. Політичний менеджмент. 2006. №4. С. 55-64 URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bitman_movna.pdf
4. Вітман К. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту. Політичний менеджмент. 2008. №4. С. 101-106 URL:
5. Вітман К. Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні, URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/apdyo_2011_2_18%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/apdyo_2011_2_18%20(2).pdf)
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf>
7. ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ регіональних мов або мов меншин URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text
8. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
9. ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-19#Text>
10. ЗАКОН УКРАЇНИ Про забезпечення функціонування української мови як державної URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
11. ЗАКОН УКРАЇНИ Про наукову і науково-технічну діяльність URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

12. Занкевич Н. Мовні відносини як об'єкт конституційно-правового регулювання *Forum Prava*, 2020. 64(5). 49–59 (Research Article). URL: http://forumprava.pp.ua/files/049-059-2020-5-FP-Zankevych_7.pdf
13. Казакевич О. Валуєвський циркуляр 1863 року в історіографічних оцінках. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. №40. С. 69-74 URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2013/40/articles/11.pdf>
14. Кафарський В. Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. №3. С. 170-185. URL: http://old.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_24/kafarskyi_natsionalnyi.pdf
15. Кафарський В. Українська політична чи етнополітична нація? *Політичний менеджмент*. 2006. №4. С. 44-54. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kafarskyi_ukrainska.pdf
16. Ковальова Т. Мовні конфлікти як об'єкт державного регулювання. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Tpdu_2010_1_45.pdf
17. Кожемякина В. Особенности языковой политики Квебека. Тамбов: Грамота, 2015. № 10 (100). С. 62-67. URL: https://www.gramota.net/articles/issn_1993-5552_2015_10_15.pdf
18. Кононенко П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. — К., 2005 URL: <http://ndiu.org.ua/images/book/ukrainoznavstvo.pdf>
19. Курченко Л. Мовний Конфлікт Та Ідентичність У Контексті Мовної Політики України І Європейського Союзу. *Наукові Записки Нду Ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. — 2016. — Книга 1. С. 57-62. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78514211.pdf>
20. Лозко Г. Українське народознавство / Галина Лозко. — Вид. 5-те, зі змін. та допов. — Тернопіль: Мандрівець, 2011. — 512 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003140

21. Майборода О. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом та консенсусом. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. — 398 с. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/movna_sit_49.pdf
22. Масенко Л. Мовна ситуація України в соціолінгвістичних вимірах. Війна з Росією вплинула на багатьох. Радіо Свобода. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30586236.html>
23. Масенко Л. Т. МЗІ Мова і політика. - 2-ге вид., допов. - К.: Соняшник, 2004. - 120 с URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16498/Masenko_Mova_i_polityka.pdf?sequence=1&isAllowed=y
24. Михутина И. Украинский вопрос в России (конец XIX - начало XX века). Институт славяноведения РАН, 2003. 290 с. URL: https://www.pseudology.org/eneida/MihutinaIV_Ukrainsky_vopros_v_Rossii2.pdf
25. Мовна ситуація в Україні: думка молоді. К.: «Молодіжна альтернатива» 2007 – 45 с. URL: <http://www.ya.org.ua/old/brochure/2007/01.pdf>
26. Панасенко Г. Динаміка мовних конфліктів у ХХІ столітті. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». №8. 2018. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/12283-Текст%20статті-28793-1-10-20191011.pdf>
27. Панасенко Г. Розвиток Мовних Конфліктів У Сучасній Україні. Сучасне суспільство. 2017. № 2(14). С. 157-173. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/681-1348-1-SM.pdf>
28. Пономаренко О. Формування Української Національної Ідеї В XVII ст.: Історіографічний Аспект. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39218/02-Ponomarenko.pdf?sequence=1>
29. Потапов А.К. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛИТОВСКОГО ДВИЖЕНИЯ ЗА ПЕРЕСТРОЙКУ («САЮДИС») В 1988-1990 ГГ. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/obschestvenno-politicheskaya-deyatelnost-litovskogo-dvizheniya-za-perestroyku-sayudis-v-1988-1990-gg.pdf>
30. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії. Наукові записки. №4-5. 2018. С. 78-93. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rafalskyi_samovyznachennia.pdf

31. Савчук Б. Українська етнологія : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Борис Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 559 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003505
32. Указ Президента України Про Концепцію державної мовної політики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>
33. УНЦПД УКРАЇНСЬКИЙ НЕЗАЛЕЖНИЙ ЦЕНТР ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Питання ідентичності для російськомовних в Україні в контексті збройного конфлікту на сході країни URL: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_RussophoneIdentity_UK_2017.pdf
34. Фігурний Ю. С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі / Національний науково-дослідний інститут українознавства, Відділ української етнології. – К.: НДІУ, 2010. – 158 с. (77)
35. Шумлянський С. В. До питання про відносини між мовними групами у двомовних суспільствах (на прикладі України). Наукові записки. Том 57. Політичні науки. 2006. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9632/Shumlyans%27kyu_Do_pytannya_pro_vidnosyny_mizh_movnymy.pdf?sequence=1